

Zoltán Tefner

(Uniwersytet Corvinus, Budapeszt)

Opinie węgierskich intelektualistów na temat Galicji 1867–1918

W XIX w. między Galicją a Królestwem Węgier rozwinęły się ożywione stosunki handlowe i polityczne. Relacje te wyznaczyły sposób myślenia i działania węgierskich intelektualistów. W opracowaniu zaprezentowano opinię wybranych węgierskich przedstawicieli polityków, literatów/dziennikarzy oraz intelektualistów branży technicznej na temat Galicji. Najczęściej dostrzeganym przez nich problemem było jej peryferyjne położenie, marginalizujące znaczenie tej prowincji w monarchii austro-węgierskiej.

Słowa kluczowe: centrum i peryferie, Galicja, Węgrzy, Polacy, gospodarka

W XVIII w. dynamiczny rozwój gospodarki, przemysłu i masowa produkcja doprowadziły do intensyfikacji stosunków rynkowych między regionami. Lokalna wartość każdego regionu uległa zmianie. Nie było tak wcześniej w okresie prekapitalistycznym. W feudalnej epoce peryferie rozwijały się wokół pewnych głównych ośrodków władzy lub administracji. Rolnictwo, które otaczało te peryferie, przenikało do miast, oczywiście poprzez zaspokajanie popytu rzemieślniczego peryferii w samych miastach¹.

Zmieniło się to w epoce kapitalizmu. Wraz z uprzemysłowieniem warunki sprzedaży kapitału stały się najważniejszym czynnikiem w tworzeniu centrów. Ośrodki przemysłowe charakteryzują się inwestycjami, budową fabryk, rozwojem połączeń transportowych, usługami związanymi z produkcją przemysłową, instytucjami kredytowymi, władzami publicznymi i sieciami dystrybucji. Galicja, jako najbardziej wysunięta na wschód prowincja Przedlitawii, znajdowała się w niekorzystnej sytuacji pod tym względem, mając status „przestrzeni pery-

¹ I. Romsics, *Magyarország története*, Budapest 2017, s. 278; Z. Tefner, *Spielräume der ungarischen Wirtschaftspolitik 1867–1918: die Flamme wird weiterhin am Brennen gehalten*, AV Akademikerverlag Saarbrücken, 2023, s. 24.

feryjnej” w porównaniu z zachodnimi częściami prowincji. Była ograniczona nie tylko administracyjnie, ale także społeczno-gospodarczo i społeczno-kulturowo².

W ciągu XIX w., a zwłaszcza po austro-węgierskiej ugodzie z 1867 r., taka społeczno-gospodarcza relacja centrum – peryferie rozwinęła się w samej prowincji³. Istnieje obszerna literatura międzynarodowa na temat peryferii. Również w Europie, ale stosunkowo najwięcej badań w tym zakresie prowadzi się na Uniwersytecie Wiedeńskim, co jest zrozumiałe, gdyż jest to centrum badań nad wielonarodową monarchią Habsburgów⁴.

Co oznaczają pojęcia „centrum” i „peryferie”? Oczywiście jest to para przeciwieństw w kontekście europejskim na poziomie globalnym. Jest to „podział Zachód – Wschód”, znany również jako „nachylenia między wschodem a zachodem”. Im dalej na wschód⁵, tym bardziej peryferyjne stają się niektóre regiony kontynentu w stosunku do regionów położonych na zachodzie⁶.

Takie są historyczne losy Galicji w stosunku do prowincji dziedzicznych i Galicji Wschodniej w stosunku do regionu krakowskiego. Jediną różnicą był brak politycznej i administracyjnej granicy między obiema częściami prowincji. Ale Królestwo Węgier jest również ofiarą syndromu „nachylenia między wschodem a zachodem” w stosunku do Austrii i Węgier. W kategoriach ekonomicznych można to opisać jako transfer wartości ekonomicznej z regionów peryferyjnych do regionów bardziej rozwiniętych gospodarczo, tj. do Austrii. Peryferie nie zawsze oznaczają geograficznie odległy obszar „za plecami Boga”, ale jedynie niekorzystną sytuację wynikającą z faktu, że inwestycje kapitałowe nie lubią regionów, które są ubogie w gotówkę, tj. samowystarczalne. Ten mechanizm ekonomiczny, oparty na zasadzie *circulus vitiosus*, tylko pogłębia problem, ponieważ niechęć kapitału do inwestowania sprawia, że peryferie stają się jeszcze bardziej podporządkowane.

Prowadzi to do możliwości, że peryferie produkują jedynie surowce, które są przekształcane w gotowe produkty przez fabryki w centrum. Sytuacja ta nie uległa radykalnej zmianie po 1867 r.⁷

² Z. Tefner, 2023, s. 14–15.

³ Tamże, s. 15.

⁴ *Zusammengelegtes Reich*.

⁵ A. Komlosy, *Grenze und ungleiche regionale Entwicklung: Binnenmarkt und Migration in der Habsburgermonarchie*, Promedia, Wien 2003 (Habilitationsschrift, Universität Wien, 2002); H.-H. Nolte, *Zentrum und Peripherie in Europa aus historischer Perspektive*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, Jahrgang 63.6 (4. Februar 2013); H.-H. Nolte, *Europäische innere Peripherien im 20. Jahrhundert*, Stuttgart 1997.

⁶ A. Komlosy, *Die Grenzen des Grenzlandes*, 2023, file:///D:/Komlosy/Die%20Grenzen%20des%20Grenzlandes%20-02.html

⁷ I. Romsics, 2017, s. 345; Z. Tefner, *Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914*, Budapest 2007, s. 77–106.

Można postawić pytanie: jak pewne grupy węgierskich intelektualistów, które – nawiasem mówiąc – byłyby zainteresowane zmianą tej sytuacji, postrzegały sytuację w Galicji, czy w ogóle zdawały sobie sprawę, że taka sytuacja społeczno-gospodarcza może mieć negatywny wpływ na pozycję Węgier w monarchii? Czy w ich interesie było utrzymanie peryferyjnej Galicji?

Pytanie jest sprzeczne z węgierską historiografią, nie ma jednoznacznej opinii w sporach. Aby przedstawić lub raczej zilustrować historię, wybraliśmy cztery kategorie: politycy, historycy, pisarze (dziennikarze) oraz intelektualiści sektora technicznego. Wybierając po dwie lub trzy osobistości z każdej kategorii, staramy się nie portretować, a jedynie przedstawić poczucie związku intelektualistów z Galicją.

Politycy

Gyula Andrassy senior – postrzegał Galicję jako integralną część zjednoczonej i suwerennej Polski. Zdawał sobie sprawę ze względnego zacofania prowincji. Jako wspólny minister spraw zagranicznych nie mógł myśleć w kategoriach w pełni niepodległego państwa polskiego. Musiał w jakiś sposób nalegać, aby Galicja pozostała częścią monarchii. Dla niego również konstrukcja subdualna była najlepszym rozwiązaniem. Cała rodzina Andrassy'ch była nie tylko politycznie, ale i emocjonalnie propolska⁸.

Andrassy wierzył, że zjednoczenie wydobędzie Galicję z jej peryferyjnej pozycji, zarówno ekonomicznej, jak i politycznej. Przez całe życie bliska mu była sprawa przywrócenia polskiej państwowości. Kiedy był węgierskim premierem, miał niewiele okazji do prezentowania swych propolskich poglądów, jako wspólny minister spraw zagranicznych musiał realizować interesy imperium. W czasach kryzysu wschodniego w 1877 r. opowiadał się za przywróceniem państwa polskiego. W tym przypadku promował koncepcję „trimarium”, nawiązując do imperium króla Ludwika Węgierskiego⁹. Było to jedno z rozwiązań sugerowanych przez polityków węgierskich. Dla Andrassy'ego utrata Galicji była więc równoznaczna z polską państwowością¹⁰. Andrassy jest przykładem, że jego osobiste poglądy były sprzeczne z polskimi wbrew zadaniu, które jako minister spraw zagranicznych musiał wykonać. W tym czasie Galicja nie mogła zostać przyłączona do Królestwa Węgier.

⁸ E. Wertheimer, *Gróf Andrassy Gyula élete és kora, I. kötet*, Budapest 1910, s. 15; Z. Tefner, *Beust, Hohenwart, Andrassy és a lengyelkérdés*, „Valóság” 2005, 8, s. 52–55.

⁹ Z. Tefner, 2005, s. 55–56.

¹⁰ Z. Tefner, *Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914*, Budapest 2006, s. 267.

Ferenc Deák – interesował się problematyką związaną z Galicją. W 1836 r., już w okresie węgierskich reform, było dla niego oczywiste, że Galicja znajduje się na peryferiach. Wiedział, że nie jest to dobre dla Galicji, ale zaakceptował tę sytuację. Inni węgierscy politycy również byli świadomi warunków gospodarczych w tej prowincji. W przemówieniu w Zgromadzeniu w Bratysławie w 1836 r. również potępił „marniejący stan” Węgier jako poważny, ale wraz z pojawieniem się planów kolejowych troska ta przerodziła się w strach i niechęć. W przemówieniu w roku 1836 stwierdził: „zboże i inne produkty Galicji i sąsiedniego Wołynia i Podola, które są często tańsze niż najtańsze produkty naszego kraju, będą wysyłane do Austrii bardzo szybko i bardzo małym kosztem [...], a my nie możemy konkurować z produktami Galicji”¹¹. Obawa ta utrzymywała się aż do jego śmierci w 1874 r. Jednakże on osobiście odczuwał głębokie współczucie dla losu narodu polskiego. Często interpelował w parlamencie w Bratysławie w sprawie uchodźców z 1831 r., a i później konsekwentnie walczył o ochronę Polaków¹².

Historycy

Z kategorii historyków nie możemy wyróżnić nawet dwóch czy trzech autorów. Jeśli spojrzymy na prace węgierskich historyków z lat 1867–1918, zobaczymy, że żaden z nich nie zajmował się konkretnie Galicją. Polska, sami Polacy, robili to, i nawet w bardzo dużej liczbie, ale ówczesne galicyjskie tematy historyczne były poza ich polem widzenia. W wiodącym czasopiśmie historycznym, „Stulecia” (*Századok*), Galicja jest wspomiana jedynie jako pojęcie społeczno-gospodarcze w związku z I wojną światową, ale nawet tam to wydarzenia militarne usytuowały tę prowincję w centrum uwagi historycznej.

Na przełomie wieków znaczna liczba węgierskich historyków nie widziała żadnych oznak na poziomie opiniotwórczym, że zmiana sytuacji peryferyjnej nastąpi z własnej woli. W 1984 r. Lóránt Tilkovszky zauważył, że prawie wszyscy historycy od trzech pokoleń wierzyli, że Galicja może w przyszłości odgrywać rolę „polskiego Piemontu”. W tej sprawie współpracowali z historykami austriackimi¹³. Autonomiczna Galicja stała się centrum polskich ruchów niepodległościowych, a dualizm węgierskiej historiografii widział w tym odległe perspektywy.

¹¹ F. Deák, *Przemówienie Deáka na temat Galicja w Pozsony*, „Országgyűlési követjelentés. Zalaegerszeg”, 1840. július 27.

¹² F. Deák *országgyűlési levelei 1833–1834. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Sándor Pál*, Zalaegerszeg 1997, s. 60–61.

¹³ *Galizien um die Jahrhundertwende. Politische, soziale und kulturelle Verbindungen mit Österreich*, Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts, Bd. 16. Verlag für Geschichte und Politik. Wien 1990, s. 115. Recenzja L. Tilkovszkiego, *Századok*, 126, évf. 5–6. sz. / 1992, s. 672. Wystąpienie Richarda Georga Plaschkaego.

Pisarze/dziennikarze

W drugiej połowie XIX w. węgierska prasa zajmowała się Galicją w kilku tematach: budową kolei, eksportem, życiem gospodarczym, w tym pytaniem, dlaczego węgierski handel wykorzystywał zacofanie Galicji. Jak zwykle, bardzo interesujące dla czytelników były komentarze na temat okrucieństw wobec Żydów.

Ambrus Neményi – redaktor naczelny gazety „Pesti Napló” (Dziennik Peszteński). W ostatnich dniach czerwca 1898 r. ukazały się informacje o ponownych zamieszkach antyżydowskich we Lwowie i w Nowym Szańcu: „Chłopi rabują i palą bez umiaru. W Wilkonarach awanturnicy starli się z żandarmami, którzy zastrzelili awanturnika. W Leszce dom żydowskiego właściciela ziemskiego Steinkaufa został pozostawiony na miejscu. Wieś Stary Sącz to prawdziwa ruina. Tutaj zamieszki wybuchły w sobotnią noc bez wyraźnego powodu. Tłum włóczęgów, robotników dniówkowych i chłopów szturmował żydowskie sklepy i plądrował je wszystkie”. Zacofanie stało się pożywką dla znalezienia kozłów ofiarnych.

Artykuł redakcyjny: „zamieszki chłopskie były spowodowane wieloletnią agitacją antysemitką, w której dużą rolę odegrała polska szlachta, która zrzuciła z siebie odpowiedzialność za własne błędy, czyniąc Żydów kozłami ofiarnymi zemsty chłopów. Teraz jednak, gdy tłumienie zamieszek wymaga najbardziej rygorystycznych środków wyjątkowych, szlachta również zaczyna się martwić, ponieważ dobrze wie z polskiej historii, że bunty chłopskie w Galicji zawsze były ostatecznie skierowane przeciwko szlachcie”.

Ferenc Molnár – światowej sławy autor *Chłopców z Placu Broni* służył jako korespondent wojenny na kilku frontach I wojny światowej, przez długi czas w Galicji. Jego uwaga skupiała się głównie na wydarzeniach wojennych, ale dostrzegał piękno galicyjskiego krajobrazu i kontrast, czasem uciążliwą biedę panującą we wsiach¹⁴. Wszystko to zostało zwielokrotnione przez zniszczenia wojenne. Znane na całym świecie pola naftowe znalazły się w rękach rosyjskich. Dawał się odczuć brak takiej gospodarki, jak za czasu pokoju. Raport z 18 stycznia 1915 r. donosi o wyciętych lasach wokół Krakowa, o rozkopanej ziemi uprawnej, o polach oplecionych drutem. Galicja to kraina sprzeczności. Kontrast jest obecny również w relacjach Ferenc Molnára. W Krakowie panuje słodka atmosfera pokoju: „Za fortyfikacjami piękne polskie miasto jest za dnia normalnym, uduchowionym miejscem do życia. Każdy, kto zobaczy zatłoczone południowe ulice, eleganckie polskie kobiety, pełne cukiernie, ubraną we fraki publiczność przybywającą do teatru, nie uwierzy, że znajduje się dziesięć minut od rosyjskiej granicy w zamku w środku wojny”.

¹⁴ F. Molnár, *A nagy háború: haditudósítások*, Budapest 2021 (reprint), s. 92.

Intelektualiści z branży technicznej

W relacjach między węgierskimi intelektualistami technicznymi a Galicją dziedzina geologii górniczej wyróżnia się spośród wielu innych dyscyplin. Eksploracja galicyjskich pól naftowych w latach 80. XIX w. zrewolucjonizowała węgierskie poszukiwania ropy naftowej. Nastąpił tak zwany „okres naiwności” w węgierskiej geologii, w którym zakładano, że ogromne złoża ropy naftowej, takie jak te w Galicji, istnieją pod Kotliną Karpacką¹⁵. W 1906 r. ostatecznie udowodniono, że pogląd ten jest nie do utrzymania. Pokolenie węgierskich intelektualistów technicznych epoki dualizmu postrzegało wówczas Galicję przede wszystkim nie jako najbardziej wysunięty na wschód kraniec „East-West-Gefälle”, ale jako niewyczerpany rezerwuar wiedzy technicznej. W ich myśleniu termin „peryferie” nie miał znaczenia absolutnego, ale relatywne. Uważano, że w Galicji, jako peryferii, wydobywanie ropy naftowej może tworzyć centra, osady miejskie, które będą wyrastać z ziemi i wokół których mogą rozwijać się regionalne peryferie. Okoliczne rozległe regiony zapewnią podaż siły roboczej dla zakładów przemysłu naftowego i mogą odgrywać rolę *verlängerte Werkbank*, „rozszerzonego warsztatu pracy”.

Jakab Mattyasovszky (Mátyásfalvi) (1846–1925) – producent porcelany z Peczu, zięć Vilmosa Zsolnaya, geologa. W 1865 r. był studentem akademii górniczej i leśnej w Bańskiej Szczawnicy [*Selmeczánya*]. Kilkakrotnie odwiedzał galicyjskie pola naftowe i utrzymywał kontakty ze Stanisławem Szczepanowskim, galicyjskim przedsiębiorcą naftowym¹⁶. Nie ma śladu, by Mattyasovszky zajmował się Galicją z pozycji peryferium. Ta czysto polityczna kwestia go nie interesowała. Dla niego najważniejszy był „olej, który wydobywał się z ziemi”. Uważał, że „Nie ma znaczenia, czy znajduje się on na obszarze zwanym centrum albo peryferie”. W jego przekazach nie ma odniesień politycznych¹⁷.

János Böckh (1840–1999) – inżynier górnictwa, geolog, ministerialny doradca departamentalny. W latach 1864–1866 studiował geologię w Instytucie Geologicznym w Wiedniu, prowadzonym przez geologów Wilhelma Haidingera i Franza Hauera, a następnie na Uniwersytecie Wiedeńskim. To tutaj zainteresował się górnictwem naftowym i zasobami ropy naftowej w Galicji¹⁸. Cechowała go taka sama apolityczność, jak w przypadku Mattyasovszkiego.

¹⁵ V. Cseh, *A magyar olajipar Trianon előtt és után* [w:] *Közlekedés-és Technikatörténeti Szemle (A Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum kiadványa)*, Budapest 2020, s. 50.

¹⁶ J. Mattyasovszky (Mátyásfalvi), *A Magas Tátra geologiai vázlata* [w:] *Magyarországi Kárpát-egyesület Évkönyve*, Budapest 1879.

¹⁷ Rozmowa z geologiem Attilą Patakim (z lat 70. XX w.).

¹⁸ J. Böckh, *A geológia fejlődésének rövid története Magyarországon 1774–1896*, „Földtani Közlöny”, 27. kötet, 1–4 füzet, Budapest 1897, s. 4–15.

Lajos Telegdy Roth (1841–1928) – geolog górniczy, prezes Węgierskiego Towarzystwa Geologicznego w latach 1901–1904, a w 1927 r. główny doradca węgierskiej królewskiej komisji górniczej¹⁹. Był osobą wrażliwą społecznie. W swoich pismach na temat Galicji podkreśla, że ośrodki górnicze zmniejszają ubóstwo w prowincji i stwarzają możliwość zatrudnienia.

Wnioski

Teorie społeczno-ekonomiczne dotyczące pary kontrastów centrum – peryferie nie istniały jeszcze w epoce dualizmu, ale wiele danych wskazuje, że inteligencja węgierska, patrząc na Galicję, instynktownie dostrzegała ten kontrast i spodziewała się jej likwidacji po utworzeniu suwerennego państwa polskiego. Zbadanie zagadnienia z tego punktu widzenia mogłoby stanowić punkt wyjścia dla zróżnicowanego programu naukowego. (Możliwe, że nowsze badania ujawnią nieznane dotąd dokumenty wskazujące na polityczne zainteresowanie intelektualistów z branży technicznej Galicją).

Wystąpiły różnice w postrzeganiu Galicji przez specjalistów technicznych i polityków. Zainteresowanie tych pierwszych było prawdopodobnie związane tylko z kwestiami technicznymi, polityka angażowała ich wyłącznie na poziomie czytania gazet, nie wykazywali większego zainteresowania sytuacją polityczną, administracyjną i kulturalną Galicji. Spośród dwóch wyżej wymienionych polityków tylko Deák analizował sytuację w Galicji przez pryzmat publicystyki politycznej. Nie wchodził jednak w głębsze analizy naukowe, kulturowe czy literackie. Andrassy natomiast znany był ze swoich zdolności oratorskich, potrafił w przemówieniach porwać tłum, natomiast pisanie go nużyło. Ferenc Molnár i Ambrus Neményi wyróżniali się wielkim talentem literackim, ale w swoich pracach podejmowali jedynie nieznaczające problemy.

Obraz nakreślony przez intelektualistów węgierskich jest niejednoznaczny i niemal nieobecny w historiografii. Warto, by współcześni badacze podjęli ten temat.

Bibliografia

„Állunk a határon kezünkkel nyújtjuk...” [„Stoimy na granicy, wyciągamy ręce...”], red. M. Mitrovits, I. Gyurcsik, Budapest–Warszawa 2021.

¹⁹ Österreichisches Bibliographisches Lexikon 1815–1950, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1986, s. 283.

- Deák Ferenc országgyűlési levelei 1833–1834. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Sándor Pál, Zalaegerszeg 1997.
- Gerencsér T., Grad M., Mitrovits M., *Magyar zászló a Visztula felett. Magyar–lengyel kapcsolatok a magyar diplomácia szemével* [Flaga węgierska nad Wisłą. Z dziejów placówki dyplomatycznej Węgier w Warszawie], Budapest 2019.
- Két jóbarát. Források és iratok a magyar–lengyel politikai és katonai kapcsolatokhoz 1918–1920* [The two goodfriends. Resources and Documents for the polish–hungarian military connections 1918–1920], red. E.L. Varga, Budapest 2021.
- Komlosy A., *An den Rand gedrängt: Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Oberen Waldviertels*, Wien 1988.
- Kovács I., Mitrovits M., *Węgierskie pamiątki w Polsce*, Budapest 2019.
- Kurdi K., *Galícia és a galíciái zsidóság, különös tekintettel Bredeczky Sámuel „Reisebemerkungen über Ungern und Galizien” című művére* [Galizien und die galizischen Juden mit besonderer Rücksicht auf das Werk von Sámuel Bredecky „Reisebemerkungen über Ungern und Galizien”], Doctoral Thesis at the University ELTE in Budapest.
- Lengyelkérdés Magyarországon az első világháborúban* [Polish Issue in Hungary in the time of the First World War], red. M. Mitrovits, Budapest 2022.
- Petneki Á., *Hazahozni Polóniát* [Polonien heimkehren lassen], Budapest 2021.
- Ring É., *Államemzet és kultúrnemzet választóján: a modern nemzetek születése Kelet-Közép-Európában* [Auf dem Scheideweg von Staatsnation und Kulturnation: Geburt der modernen Nationen in Mitteleuropa], Budapest 2004.
- Tapolcai L., *Adalékok a „lengyel – magyar két jó barát” közhely hátteréhez* [Beiträge zum Hintergrund des Gemeinplatzes „Polak – Węgiek dwa bratanki”], <https://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/157998>.
- Tefner Z., *A Lengyel Klub helye az osztrák–magyar politikában és a műrzstegi reformprogram* [Die Rolle des Polenklubs in der österreichisch–ungarischen Politik und das Mürzsteger Reformprogramm] [w:] *Nemzeteken innen és túl. Tanulmányok Diószegi István 70. születésnapjára*, Budapest 2000.
- Tefner Z., *A többségben élő kisebbségi nemzet. Az ukránok és a lengyelek megítélése a bécsi politikában a keleti válság idején és az 1880-as években* [Die Minorität, die in der Mehrheit lebt. Die Beurteilung der Ukrainer und der Polen in der Wiener Politik zur Zeit der Orientkrise und in den 1880-er Jahren], „Valóság” 2000, 11.
- Tefner Z., *Az Osztrák – Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914*, Budapest 2006.

Hungarian intellectuals’ opinions about Galicia 1867–1918

Summary

In the 19th century, lively trade and political relations developed between Galicia and the Kingdom of Hungary. These relations shaped the thinking and actions of Hungarian intellectuals. This study presents the opinions of selected Hungarian politicians, writers/journalists, and intellectuals from the technical industry with regard to Galicia. The most commonly perceived problem by them was Galicia’s peripheral location, which marginalized the significance of this province in the Austro-Hungarian monarchy.

Keywords: centre and periphery, Galicia, Hungarians, Poles, economy